Shree Raghunath Sanskrit Research Institute Library,
Jammu

No. ८३० - घ

Title रसचिन्तामणिः

Author

Extent ४ Age

Subject चिकित्साशास्त्रम् : आयुर्वेद

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नं० ८३०—घ

रसचिंतामणौ-सिद्धयोगः (चिकित्साशास्त्रे)

नं० ८३०—घ (अपूर्णम्)

पत्राणि ४ (चत्वारि)

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

काकमाची। काकजंघा॥ अन्या = २

॥ श्रीगणेशाय नमः॥ अथ रसचिंतामणौ क्रियंतः सिद्धयोगाः॥ चत्वारः सर्जिकाभागाः एव तारस्तथा
पुनः। तारिकालवणं दद्यात्सध्या विधमेवच। १। काकमाचीरसस्यांते दीयते सर्वमेवतत्। नष्टपित्तलप
चातीरसमालापलयोर्द्वयोः। २। तत्शतशानि तान्यस्मिन् काकमाचीरसेभ्रशं। एकविंशतिवाराणि तार
तां प्रतियाति च। ३। एवं कुर्यात्ति जायंते रूप्यान्यूना निकिंचन। आवर्तितारसमं हेमताम्र तवंग नियो
जयेत्। ४। एकादशविभागेन भवेत्तारं न संशयः। एषा राजवती विद्या एव स्याप्ति कथ्यते। ५। इति राज
वती विद्या॥ त्रिधा रंगं धकं हतं ताम्रं हेमद्वयोर्हितं। सतं तालसमाधेकं योजयेत्सर्वकामदं। ६। अथ वतिभवे
देमताम्रगंधकमारितं। एतयो दीयते कांचनेशुभं। भागद्वादशकं तीक्ष्णचूर्णं वंगस्य वैत्रयं। तथा नागस्य
कं सर्वं त्रयंसत्वं च तालकं। तं दुलीयरसेनैव मर्दनीयं द्रवं तयो। धमूरवाग तं ध्मातं दत्वा टंकणकं भशं।
अकुर्याच्चिंडनम्रबाह्य तं च दलमेधते। समं तारेण योक्तव्यं रजतं सा मनोहरं। पारदः टंकणकः साद्धं
पलं पीतसर्परं। मर्दये तुल्य तावद्रसो यावद्विलीयते। पुनर्जंबीरनीरेण गुडेनैव समन्वितं। शोषयेच्चा
तपे विषं स्वनां कत्वाच धायति। अर्कदुग्धस्य तातत्या भावना स्त्राय यथा तथा। अस्य कल्कस्य सिद्धस्य भाग
एकस्य टंकणं। तास्रं भाग नयं दत्वा धाम्यता मं धमेत्तथा। सुवर्णं दिव्यतेजः स्यात्कुंकुमादतिरिच्यते। पारदं
सीसकं गंधं कुनटी तथ तुल्यं। बीजद्रुमं भसापिष्टा वाढदिनचतुष्टयं। अथ सत्त्वमागत्य पत्राणि तानि तारे
सयोजयेत्। बीजद्रुरसेनैव तानि भावापिता वृत्ती। एकाधिकाभवत्पत्र भावनो वा स्वविंशतिः। विस्तोक्या
तत्त्विसं तारं भवेत्तारस्य कांचनं। हैमभाग द्वयं तारं तथा ताम्रं चतुष्टयं। एकतः क्रियते पत्रमति

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...तीमनः शीतांशु लांगली नेपाली कुनटी कुलाच्छादवी पाषाणनिगमताम नौग्र मनोद्वि कैतिनिर्घटि २

= ताम्रमतो ... सुरखं ... त्वंजैने पालं रावि नायकं । उदुंबरं ... ताम्र ... इति निर्घंटे नामानि = २

श्री ताप्यो ... तुत्थं ... तुत्थं ... तासं ... मयूरग्रीवं ... चत्वारि ... चतुष्टयं ... इति निर्घंटे = १

सूक्ष्मं निशामयं । जंबीरनीरसंपिष्टं खर्परं स्यात् वटंककं । तेन तान्यथ पत्राणि लेपनीयानि वै बहु । आवर्त्त-
ये पुनर्दत्वा मूषिकागलितानि च । तदा तानि भवंत्यत्र हेमरूपाणि नान्यथा । इति हेमीकरणप्रयोगः ॥
शाकवृक्षस्य निर्यासं पलमात्रं समानयेत् । शिग्रुवीजस्य चूर्णस्य रसेन परिमर्द्दयेत् । पलमात्रं मृत्वंगस्य पत्रं सूक्ष्मं
विधापयेत् । वनुशीलेपितं कृत्वा धमं दत्वा पुनः पुनः । पश्चात्तदाप्यते यंत्रं मृत्वं हेमापि जायते । प्रमाणहितयं हे-
ममाक्षिकं तत्र चूर्णितं । पारदं गंधकं खल्वे कृत्सार्द्धं चूर्णयं नयेत् । निंबूरसेन तं पिष्ट्वा वीजपूररसेन च । वीजपूरं
तदुत्कीर्य तत्र कल्कं च यस्यापयेत् । [illegible] निस्वन तमूमोमुद्य तेम्रमिमध्यगं । एकविंशदहान्यस्य तुषाग्निं कुर्वीत निरं-
तरं । शनैः शनैर्यथा [illegible] कैः पाक उत्तमः । ततस्तोस्विन्यतहद्यात्तारे द्वादशभागिके । माषमात्रं समं दद्यात्पलतारा
कल्कं च मूषके । एवं मृतार्घते तारसारं हेम न संशयः । गंधकादिं शतितमा भागाः [illegible] भवत्स्वयं । त्रयो नौसादर
स्यापि पातं कासीसकं तथा । कुंकुटांडद्रवस्याग्निन चूर्णे दत्वाथ भावनाः । एकविंशन्मिताः पिष्ट्वा तालकमानके । के
तपत्रोपरि प्राज्ञो लेपमात्रं तदौषधं । दत्वा तारं वक्रमो [illegible] च माषैके हेमलेपयेत् । वालिकासप्तकं तारं हेमतज्जायते व-
रं । तारकृष्टी निगदितासा ना [illegible] नाशनी । अथ पात्वं भवेद्धेम मेलनीयं चेतत्समं । व [illegible] मम [illegible] तारहेम
त्वमाप्नुयात् । इति तारकृष्टी ॥ ॥ गंधकं तारमेकस्यात्तारदस्यैकमेव सः । हेममाक्षिकसमे वैके दरदं तालकं त-
था । स्त्रीस्तन्येन ततः [illegible] पुत्रं प्रलेपयेत् । शरावसंपुटे कृत्वा मंदाग्निस्तत्र दीयते । [illegible] पश्चान्ना-
र आदायते च ततः । केनकेन समं दयं [illegible] टंकवत ततः । आवर्त्तितेन तारेण तारकृष्टी भविष्यति । अम्लवेतस
वानीये ढालनीयं पुनः पुनः । अथवा मधुमध्ये च ढालये वारपंचकं । [illegible] रूपं कांचनं दशवर्णकं । तारकृष्टी ॥

= हिंगुलं दरदं म्लेच्छं ... चूर्णपारदं । ... रंजनाय ...
... स्यार्थ नं इति निर्घंटे । सिंगरफ नामानि = ४

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

॥कर्पासच्छदवीजानि रविवीजानि यानि च। धत्तूरकस्य वीजानि हंसोष्ट्रयोस्तथा। कारवीजस्य वीजानि समभागानि का
रयेत्। पश्चाद्वस्त्रं दृढं शुद्धं अर्कदुग्धेन सप्तधा। भावयेत्सर्षपात्तैलं भक्तं पश्चाच्च गंधकं। कृतः सत्सं पुनः विधाय वस्त्र लिप्तं
प्रयत्नतः। औषधानि मयायानि पुरा प्रोक्तानि यानि च। क्षेपनीयानि तद्गंधस्योपरि प्रमितानि च। वस्त्रं समाज्यते गा
ढम् यः सूत्रलिकया च ततः। निवध्यते ततः पश्चाद्द्रयसो पिञ्जलाकया। प्रोतयित्वा भ्रामिमामग्निं तत्र चकारयेत्। तद
धो भाजनं धृत्वा ज्वलमानान्तदोषधात्। तैलगंधकसंपीतं भाजने निपतत्यधः। तेन चूर्णार्कपत्राणि परिलिप्तानि
वह्निना। तावत्सेव पुनः स्याद्धा पुनरग्नौ परिक्षिपेत्। भवंति तानि रम्याणि सुवर्णसमवर्णकं। अपरं नव वर्णं च सुव
र्णं तत्रमेलयेत्। अष्टवर्णं भवत्येवमेवं योजनिकाक्रमात्। तथा तथा भवेत्तद्वद्द्विं वर्णिकानां वरान्विह। तारकेसी
निगदितादि पदादमपरं भुवि। इति द्वितीयतारकेसी॥ ॥सततं स्वेदयेत्त्रीणि दिनानि त्वथ मात्तिका। यावत्
स्यात्। जिके नैवं तासा चक्ररसेन च। दिवसं सकलं पश्चात्कुलत्थकाथमध्यगं। स्वेदयेद्दिवसो पश्चात् टंकणाद्गम
धुसुतं। तां तुलादिपञ्चं गणं कंचवाटिकामाषसंमिता मकृतवीः शोषिताः सर्वा गलिते हेम्नि सुद्रुते। एकैकाक्षा प्रदात
व्या तस्मिन् हेम्नि शनैः शनैः। तत्कं दशगुणाहारा द्धेमरक्तं प्रजायते। जायते सुंदरं सान्द्रं दुग्धादिसस्तं निभं। हीन वु
र्णं सुभेस्वर्णे त्रिंशद्गुंजाप्रमाणके। गुंजिकाद्वितयं दद्याद् वर्णवृद्धिर्न्यौपपादिका। हेमरक्तीसमाख्याता तारद्विनव
सितिन्दुलं। इति हेमरक्ती॥ ॥हेमतोले प्रदातव्यं ताम्रमाषाष्टकं द्रुते। ताम्रे जीर्णे सुभे शुद्धे द्विगुणे चाक
लभवेत्। त्रिंशद्गुंजासु संख्यासु वर्णहीनासुदीयते। हेम्नो हेम्नोस्य गुंजैका वर्णवृद्ध्यौपपादिका। इति लघुताम्रप्रयोगः॥
भागैकमध्ये ताम्रस्य तारं भागैकमुत्तमं। शुद्धनागं भवेदेकं भागमेकं तु टंकणं। अंधमूषागतं ध्मातं [illegible] यावद्दृत

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सीसं भवेत्स्वयं। तारं पीतं भवेद्देतद्दलं कार्यकरं परं। एतत्तारं भवेद्भागमेकं हेम त्रयं भवेत्। दश वर्णकमादाय धा
मनीयं ध्रुवलतः। हेम तज्जायते सम्यक् चंपपुष्पप्रभं स्फुटं। इति हेमविद्या॥ मलतो शिखरान्मलवारि लाम ... दं
।तन्मध्ये क्षेपयेन्मध्ये तन्मध्ये निक्षिपेद्रसं। पंचटंकप्रमाणं तां मूषामंगारके क्षिपेत्। एवं बद्धो भवेत्सूतो मुखा
नःस्योद्धो भवेत्। मुखमध्यगतो नित्यं ... सर्वरोगविनाशनः। शरीरे कामितेस्ते तेजसा पलितांजिन्नरः। स्तंभये
द्ब्रह्मसं घातं कामो तादृतः कार ... वपुः कुर्यात्साधकः स्यान्न संशयः। अतिकामो भवेन्मर्त्यो विलीपलि
तनाशनः॥ अथ नागे पुष्पितेन नाजमंदिरमध्यस्तु तोनयं वितोपुत्या। वज्रो भवति कियद्भिर्दिवसैः पुष्पप्रभावेन
॥ इति रसबंधनं॥ एतान् ... संस्काराणक तं ... तस्य न त्तमः। तान्मुख्यान् किंचितः ... समायोगी ... ये। तथ
था रसराजस्य शोधिनं तः। सिंधो ... धूम सार रजनी रक्तेष्टिका कांजिकैः। पिष्ट्वा वोष कुमारिका वल ... बृहव
धीसहं। ... रचिततया विन्नस्तु ताम्रं ... पिष्टं भांडतला ज्जलाश्रय ... तं ... तं समभूधरे ते। ल
वणाः सलिलैः शलायंत्रमध्ये दिनैकं भुजगत ... काले कालत स्थाः। तदनु दहन तोयकां। ... जिके स्वेदितः
2 स्यात्त पटुमरिच शिग्रु ... श्रीरसेंद्रः। शतांश ... तेन विडानुते। चारयित्वाथ संस्वेद रसं जी 2
र्णं वालिं दहेत्। एतावद् ... कर्तुं ... तस्य शोधनं मनुजः। स्वेदन मर्दन मूर्छ पातन मेतत्त्रयं कुर्यात्। अ
... कर्तुमस्ति न भेषजे योगः। निंबूरसेन संप
... ऊर्ध्वपातन यंत्रेतासंयाप्ये निर्मलो रसः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

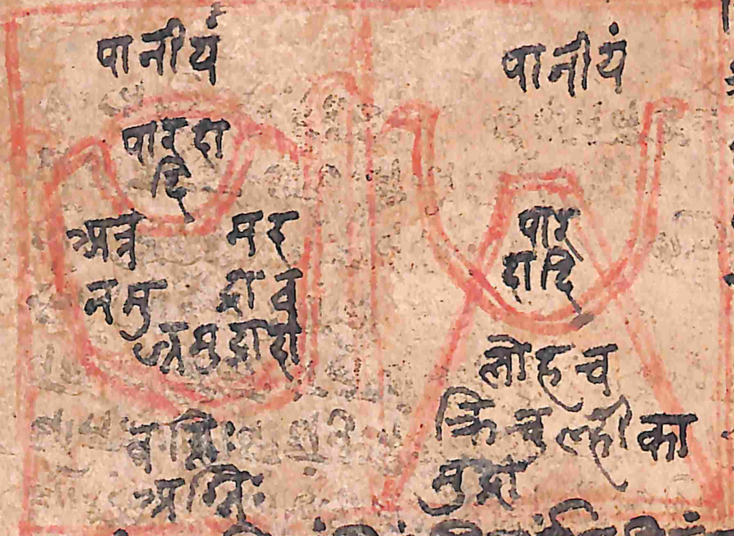

।अथ पारदपाकार्थं यंत्राणि। इति दरदो ऽक्षि तन्त्रे वालुकायंत्रं पातालयं
त्र द्वयं सर्वेष्वेकमेव ज्ञेयं। जलयंत्र द्वयं शिवागमाद्यथा। हंडिकां मृन्मयीम
धोसकलिचिकयां दृढां। सम्यक्कूपकां कारयित्वा रसयोग्यो विचक्षणः। रस
तादि चषके तस्मात्कृत्वा मुद्रां प्रकल्पयेत्। अथ वा स्या अधः छिद्रं कृत्वा रस
स्यं त्रणादिके। तेन मार्गेण तस्यां तु पारदाधः प्रयोक्रिया। लोहखंडिकया प्रा
लोहकं अथाधो विलं। ताम्रादि धातुनामूर्ध्वं तदुपर्यर्पयेज्जलं। अधो
ग्निं क्रमशः कृत्वा मात्रया याज्ञा लघुधीः। अष्टभिः प्रहरैर्गंधो हि पलः प
च्यते रसः। एवं गंधाग्निपाकोऽहो एतत्ततः परिपच्यते। अथ मुद्राद्वयं यथा
।।मुद्गांजननिभां किट्टं किट्टाशिलामितं कुरु। मुद्राद्वयं यथा। मृद्गांजननिभो वर्णः पुष्पनिर्जासमामिताः निथो
जयेत्। दसांडजद्रवेणाथ मर्दयित्वा दृढं भिषक्। सर्वत्र सुखमुद्रेयं पुनस्या पिनकंप्यते। एतां मुद्रां मंत्रयन्त्रेषि
याचेंडुलमां कुरु। जलाग्नि योगतो नैव भिद्यते लोकदाचन। अन्यच्च। स्निग्धं लोहरजः स्निग्धमयकांतरजः
धाणं यकृद्व रुधिरं वज्रीक्षीरेण मर्दयेत्। लेपनं तु प्रयत्नेन वज्रमुद्रा प्रजायते। सिक्थमाढकमादाय तत्षोड
शांगुलजले। प्रक्षिप्यावर्तये लोहे चंडवह्निना। यावत्सिद्धं कुपर्यस्य जलमंगुलपंचकं। ततोन्यत्कोष्णमाज्यं तु
जलं तच्चागलं क्षिपेत्। एवं पुनः पुनः कुर्यात् यावत्तज्जायते घनं। मुद्रायोग्यमतिस्वल्पं गृहीयात्तन्मयं ततः। ते
न मुद्रा विधातव्या जलयंत्रस्य साधकैः। न भिद्यते जलैरेषा षावर्षेणापि कदाचन। इति मदनमुद्रा।। ।।

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

।षड्विंशभागलवणं चतुर्विंशतिरभ्रकं । शुक्तिर्दशभागा च गन्धो हि त्वेते द्विपञ्चवर ॥ एतत्त्रयं जारयित्वा खोटबद्धं
तु कारयेत । तत्खोटं पञ्चपलिकं द्विगुणं छागमांसकं । एवं त्रयं भर्जयेत्त तैलमध्यगं । विधिना भर्जयेत्ता
वद्यावत्स्यात्स्वादु पाकवत । पश्चाद्दशरसालस्य चूर्णं पञ्चपलोन्मितं । वज्रीक्षीरं दशपलं त्रयं सम्यक् प्रमर्दयेत
।तावल्लोहघनैः कृत्वा यावत्स्निग्धसमन्वितं । एषा मदनमुद्रा च कथिता रसवादिभिः ॥ ॥
अन्यत्र । संजारितं स्निग्धं किंचित्पलं शुभ्रोपलं । पलं सर्जरस संतैलेऽतसीजे भर्जे भर्जेल्लयं । भूर्यपत्रजु
स्त्रित्रलोलाकिहरजस्तथा । पथ्यक्क बहुशाल तुलितं क्षिपेत्तत्सर्वमेकतः । वज्रीक्षीरेण संमर्घगाढं तन्मदनो
पमं । मुद्रेयं मदनाख्या च जलयन्त्रार्थमीरिता । अधस्तयोनुपर्यायोमध्ये तु रसगंधको । दियदिस्यात्तु दृढा
स्त्रा मदनाख्यो पि सिध्यति । इति मदनमुद्रा । यदि कार्यमयायंत्रं तदा तं तमुखियान्वितं । हर्वबजारणे तत्र गंध
कादेरपि स्मृता । अथापरा मदनमुद्रा । लोहसिंघानजं चूर्णं पटगंकुड्वदयां लवणं तच्चतुर्थांशं चतुर्थांशं चतु
र्थकं । छागयकृत्खंडं रुधिरेण प्रमर्दितं तं । कालशाकरसेनैव लेपः स्याद्धंवसंधिके । जलाग्निर्यो
गतोनेयं स्निग्धं तमदनाभिधा । मुद्रेयं वारियंत्रस्य कथिता रसवादिभिः । मंडूरचूर्णं विमलं मधुकैर्मर्दितं किंचि
त्तितं क्वविलेपितं । पश्चविधौतदस्त्रेन नाभिघतेनैव च दद्यते ग्नौ । मूलं च कल्लिकाचूर्णं निरालुस्तोर मर्दितं । जल
मुद्रेति कथिता कौञ्चित्तारदवादिभिः । इति मदनमुद्रा । ॥ वातेमत्तो पिप्पल्यापि च कफकृत् युतं साग्नि
चूर्णं । पित्ते शेलाख्ति तेदुष्ण वातिके वरागुग्गुलुर्भरवर्द्धः । चातुर्जातेन पुष्टो हरनयनफलाशाल्मली पुष्प
न्त्व तं । किंवा तालला रलेर स्वपतेः स्यादनुपानमेतत् । इति पारदस्यानुपानं ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

॥अथसारणोच्यते॥ अंधमूषातुकर्त्तव्यागोस्तनाकारसन्निभा।सैवछिद्रान्वितामंदगंभीरासारणोचिता।
अस्यामेवमूषायांतैलमध्यगतकल्कंविमलमाक्ष्य।तस्मिन्नाधिकमूषात्मनिकृतबीजप्रक्षेपसमंकालमेव
समावर्त्तनीयः।सूतवरः।तदूर्ध्वमूषाननमाछादनीयं।एततैलाक्तपटखंडग्रंथिबंधनेनाकुलासितबीजा
स्यामनुनासारणकर्मणिमिलितम्भवेत्सारितःसम्यक्संयमितश्चविज्ञेयः।प्रतिसारितस्तुद्विगुणबीजेनतद
नुसारितस्तुत्रिगुणबीजेन।अत्रत्रिविधायामेवसारणायामक्रमणमितकर्मणोः।क्रामणत्वमीउत्पन्नग
वंगोविष्यात्तलीयाश्चिति।सारितोजारितश्चैवपुनःसारितजारितःसप्तकंकलिकायोगात्कोटिवेधीरसो
भवेत्।इत्यादीनिकर्माणि।पुनःकेवलमीश्वरानुग्रहसाध्यत्वान्नप्रपंचितानि॥ ॥ ॥ ॥

नं० २२७

नं-८३. yes

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative